ВІДГУК
офіційного опонента Гончаренко Ірини Василівни
на дисертаційну роботу Утеченко Дар'ї Миколаївни на тему:
«Відтворення людського капіталу сільських територій», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» зі спеціальності 051 – «Економіка»

Вивчення тексту дисертації здобувача, анотації та опублікованих наукових праць за тематикою дослідження, стали підставою для характеристики основних результатів дисертаційного дослідження та визначення його відповідності критеріям, викладеним Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами Постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 979).

Актуальність теми дослідження. Нинішні умови соціально-економічного розвитку сільських територій потребують не лише виявлення причин нестабільності, факторів та явищ, які стримують реалізацію принципів сталого розвитку, а також розробки нових підходів до відтворення людського капіталу як основного фактору забезпечення підвищення рівня життя населення. Вирішення завдань та реалізації цілеспрямованої політики щодо відтворення людського капіталу сільських територій є ускладненим внаслідок посилення негативних соціально-економічних явищ та процесів, які зумовлюють економічний спад у всіх сферах суспільного життя. Отже, на даному етапі розвитку сільських територій, економіки та соціальної сфери одним із пріоритетних завдань є збереження, нарощення та забезпечення розширеного відтворення людського капіталу як основного чинника забезпечення сталого розвитку. У зв'язку із цим досліджувана проблематика маже стати основою для розробки дієвих заходів у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку села, його інтеграції в економіку знань, формуванню та раціональному використанню нових властивостей та характеристик людського капіталу у нинішніх умовах організації виробництва, економічних та соціальних систем сільської території.

Виходячи із визначеної наукової проблеми, у нинішніх умовах існує необхідність в обґрунтуванні теоретико-методичних засад та нових практичних підходів до відтворення людського капіталу в контексті реалізації принципів сталого розвитку та мінімізації прояву негативних тенденцій та явищ у розвитку сільських територій. Отже, дисертаційне дослідження Утеченко Дар'ї Миколаївни, яке висвітлює теоретико-методичні підходи до аналізу, діагностування та покращення умов для формування та використання людського капіталу сільських територій, є актуальним, та вагомим внеском до наукового забезпечення процесів соціально-економічного розвитку сільських територій, його виробничих та

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ОДЕРЖАНО
«31» березня 2021 р.
Вхідний № 979

соціальних систем та підсистем.

Теоретико-методичні розробки автора, науково-практичні рекомендації, спрямовані на забезпечення розширеного відтворення людського капіталу сільських територій, підтверджують високу актуальність теми дисертаційного дослідження Утеченко Дар'ї Миколаївни.

Дисертаційна робота виконана в межах тематики науково-дослідних робіт Білоцерківського національного аграрного університету: «Удосконалення організаційно-економічних засад відтворення людського капіталу аграрної сфери» (державний реєстраційний номер 0118U003648), у межах якої автором розроблено інструменти активізації розвитку підприємницької ініціативи у сільського населення та соціально-економічні інструменти забезпечення відтворення людського капіталу сільських територій; «Стратегічні пріоритети розвитку аграрного сектору в умовах невизначеності та ризику» (державний реєстраційний номер 0118U004126), де автором обґрунтовано напрями формування умов та передумов до розширеного відтворення людського капіталу сільських територій.

2. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Детальне ознайомлення із дисертацією Утеченко Дар'ї Миколаївни дозволяє зробити висновок, що логіка дослідження визначена її метою та завданнями. Структура роботи послідовно розкриває вирішення поставлених завдань, які дозволили автору провести поглиблене дослідження теоретико-методичних засад та розроблення дієвих заходів, механізмів та інструментів щодо відтворення людського капіталу сільських територій. Обґрунтованість наукових висновків, положень і рекомендацій, викладених у дисертаційному дослідженні, та їх достовірність підтверджується чітким окресленням об'єкту і предмету дослідження.

При проведенні дослідження автором вивчено та узагальнено значний масив наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців з питань відтворення людського капіталу, який дозволив обґрунтувати її позицію на необхідності розробки нових механізмів та інструментів, що відповідатимуть концепції сталого розвитку, з метою забезпечення розширеного відтворення людського капіталу.

Обґрунтованість представлених в дисертаційній роботі висновків та положень підтверджується кваліфікованим аналізом та опрацюванням численних публікацій, присвячених досліджуваній проблемі, репрезентативністю вихідної інформації, коректним використанням економічних методів дослідження, а також успішною апробацією одержаних результатів. Все це в сукупності дозволило здобувачеві забезпечити достатньо високий рівень достовірності проведеного дослідження, обґрунтованості одержаних наукових результатів та пропозицій, спрямованих на успішне вирішення поставлених в дисертаційному дослідженні завдань.

Теоретичною та методичною основою дослідження стали положення економічної теорії, результати фундаментальних та прикладних досліджень

вітчизняних та зарубіжних науковців. Інформаційна база дослідження сформована на основі диверсифікованих джерел інформації: дані та аналітичні звіти Державної служби статистики України, Міністерства розвитку торгівлі, економіки та сільського господарства України, звітність та стратегії розвитку окремих сільських об'єднаних територіальних громад, нормативна і довідкова література, результати особистих спостережень автора, а також наукова інформація, що має форму недрукованої продукції та розміщена у мережі Internet.

З метою вирішення окреслених у дослідженні завдань здобувачем використовувалися: діалектичний, абстрактно-логічний та монографічний методи; методи дедукції, індукції, порівняння, аналізу та синтезу; економіко-математичні методи. Методологічною основою дослідження став системний підхід, який дозволив забезпечити комплексність та цілеорієнтованість дисертаційного дослідження.

Дисертаційну роботу відрізняє аргументованість та логічність викладеного матеріалу, наукова обґрунтованість теоретичних положень та фахове використання доказової бази. Одержані результати відповідають поставленим завданням та заявленій автором мети дослідження. Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що представлена дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням, характеризується достатнім рівнем обґрунтованості та достовірності положень, висновків та рекомендацій.

3. Оцінка структури та обсягу дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел із 263 найменувань, містить 16 таблиць, 20 рисунків та 25додатків. Основний обсяг дисертації становить 241 сторінка комп'ютерного тексту.

У першому розділі «Теоретико-методичні засади формування та використання людського капіталу сільських територій» автором систематизовано наукові засади класичної та неокласичної політекономії, сформовано вихідні теоретичні уявлення про «економічну людину» та її капітал, окреслено напрями їх дослідження, виділено складові елементи відтворювального процесу. Доведено, що людський капітал сільських територій являє собою складну категорію, яку необхідно вивчати із позиції соціальної (місця формування – сільські території) та економічної (джерела використання – характерні галузі сільських територій), а також природного середовища. Процес формування та відтворення людського капіталу сільської території розглянуто як процес формування продуктивних здібностей індивідуума через інвестиції для одержання фахових знань, перепідготовку та підвищення кваліфікації, збереження та зміцнення здоров'я, підвищення морально-культурного рівня й розвитку інших якостей особистості, затребуваних суспільством. Доведено, що існуючі методики оцінки людського капіталу на всіх рівнях характеризуються такими недоліками: відсутністю необхідних даних для розрахунку, універсальної методики розрахунку показників, імовірність виникнення подвійного рахунку. Автором запропоновано алгоритм

комплексної оцінки людського капіталу сільських територій, обґрунтовано показники оцінювання, які дають змогу із найвищою імовірністю її провести.

У другому розділі «Комплексний аналіз умов відтворення людського капіталу сільських територій в Україні» проаналізовано тенденції у розвитку сільського населення за період 2010–2018 рр., на основі чого автором зроблено висновок про те, що навіть за умов оптимістичного сценарію розвитку сільських територій чисельність працездатного населення буде знижуватися, а старших людей – зростати, що в майбутньому не зможе компенсувати втрату працездатного населення. Автором зроблено висновок про те, що для сільського населення властивим є високий рівень його фахової підготовки та включення його у неформальному секторі сільської економіки, що вимагає розробки дієвих механізмів що легалізації його діяльності.

У якості негативних процесів, які впливають на відтворення людського капіталу автором виділено наступні: домінує зайнятість у приватному секторі, яка поєднується із нетрадиційною, високий рівень зайнятості економічно активного населення у неформальному секторі; погіршення економічного стану сільського населення, зростає частка жителів, які перебувають у статусі безробітних; зменшення зайнятості сільського населення у тих сільських районах, на базі яких формувалися земельні банки агрохолдингів; згортання зайнятості у соціальній сфері села внаслідок зменшення чисельності сільського населення, закриття значної кількості об'єктів соціального призначення, скорочення контингенту споживачів соціальних послуг та ін. За цих умов систематизовано соціально-економічні умови відтворення людського капіталу сільських територій, які деформують процес відтворення людського капіталу та необхідність розробки дієвих механізмів та заходів щодо нейтралізації їх прояву.

У третьому розділі «Пріоритетні напрями розширеного відтворення людського капіталу сільських територій» обґрунтовано напрями поліпшення умов для формування та розвитку людського капіталу сільських територій у стратегічній перспективі на основі збереження традиційної культури, національних витоків та релігійних традицій, які забезпечують соціальну, професійну та культурну самоідентифікацію індивідів в умовах децентралізації сільських громад. Автором запропоновано методичний підхід до розрахунку інтегральних індексів формування та використання людського капіталу сільського господарства, за допомогою якого проведено ранжування областей країни та відповідно до їхніх позицій розроблено дієві інструменти на рівні територіальної громади, регіону й держави. Виділено пріоритетні напрями реалізації бізнес-ідей з метою розвитку людського капіталу сільських територій на основі диверсифікації виробничої та невиробничої сфер, що вимагає внесення відповідних змін до Податкового кодексу України, розвитку новаторських здібностей та вміння людського капіталу, активізації зусиль держави та органів влади регіонального рівня, об'єднаних територіальних громад у формуванні сприятливого життєвого середовища для розвитку людського капіталу на селі.

Здобувачем Утеченко Д.М. запропоновано заходи та інструменти щодо розширеного відтворення людського капіталу сільських територій, які б зумовили прояв синергетичного ефекту на досліджувані процеси. Отже, у дисертаційному дослідженні вирішено коло взаємопов'язаних завдань, з урахуванням чого можна стверджувати про досягнення поставленої мети. Узгодження об'єкту з предметом дослідження, коректне використання автором методів пізнання стало підґрунтям отриманих результатів, які містять наукову новизну та мають практичну цінність.

4. Наукова новизна результатів дисертаційної роботи. Наукова новизна сформульованих в дисертаційній роботі основних положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що в сукупності вони вирішують важливу наукову проблему – обґрунтування засад та заходів відтворення людського капіталу сільських територій:

наукові засади організації процесів формування та використання людського капіталу сільського населення на основі систематизації факторів (ресурсні та демографічні, соціально-економічні, техніко-технологічні та інфраструктурні), комбінація яких визначає відтворювальні можливості людського капіталу сільських територій та особливості відтворювальних процесів;

стратегічні пріоритети розвитку людського капіталу сільських територій на основі активізації підприємництва на селі, що передбачає: модернізацію держпідтримки малих форм господарювання; розробки загальнодержавних та регіональних програм; передбачення єдиної ставки земельного податку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь; внесення змін до Податкового кодексу щодо визнання власників технічних ресурсів суб'єктами підприємницької діяльності в сфері малого бізнесу із сплатою відповідних податків; зниження ставки на податок з доходів фізичних осіб, для осіб, зайнятих в малому агробізнесі до 10 %; оподаткування доходу власників малих підприємницьких структур у розмірі 10%; розробку плану комплексного розвитку підприємницького середовища територіальної громади, що сприятиме легалізації діяльності суб'єктів малого агробізнесу, надходженню коштів до бюджету територіальної громади та формуванню власних фінансових ресурсів для реалізації соціальних проектів;

соціально-економічні інструменти стимулювання відтворення та залучення людського капіталу в забезпеченні сталого розвитку сільських територій, які зорієнтовані на формування та розвиток інноваційних компонент людського потенціалу із наступною їх капіталізацією (передбачення навчання упродовж життя у рамках компетенцій, затребуваних у сучасних умовах: підготовка фахівців за освітніми програмами професій майбутнього у аграрних закладах вищої освіти, підтримка новаторства та інноваторства агробізнесу та ін.) та соціально-орієнтованих структурних змін інфраструктури села, підтримки на різних рівнях управління цифровізації та віртуалізації галузей

соціальної сфери, що сприятиме поліпшенню життєвого середовища та підвищенню потенціалу людських ресурсів;

інтерпретація категорії «людський капітал» сільських територій як багатоаспектного поняття, яке на відміну від існуючих дефініцій, розглядається як економічний ресурс та основа досягнення цілей його власника; сукупність успадкованих та набутих здібностей індивідуумів, формування яких відбувається у взаємодії із складовими середовища проживання; ідентифіковано сфери його використання – сільське господарство та інші види підприємницької діяльності, соціальна сфера та охорона навколишнього природного середовища, що дозволяє всебічно проаналізувати фактори та умови, які впливають на його відтворення;

індикаторний підхід до оцінки впливу факторів на формування людського капіталу сільських територій, який передбачає розрахунок індивідуальних та групових індексів оцінки факторів в аспекті формування людського капіталу (демографічна ситуація, добробут сільського населення, рівень освіти, благоустрій), а також на повноту його використання (розвиток сільського господарства, зайнятість сільського населення, ефективність зайнятості в сільському господарстві), який дозволяє комплексно оцінити можливості відтворення сформованого людського капіталу сільських територій;

ідентифіковано систему чинників, що порушує динаміку відтворювальних процесів сільського населення та зумовлює прояв негативної тенденції його старіння, яка включає: скорочення чисельності; порушення його вікової структури; чисельність людей старше працездатного віку перевищує число молодих осіб; перевищення у статевій структурі чисельності жінок; зниження частки населення працездатного віку та відповідно збільшення частки безробітних у групі працездатного населення, урахування яких у стратегічних програмах розвитку сільських територій на різних рівнях управління сприятиме нейтралізації їх негативного впливу.

5. Наукове та практичне значення роботи, використання результатів дослідження. Наведені у дисертаційній роботі наукові положення, висновки та рекомендації мають теоретичну та практичну значущість.

Наукова цінність результатів проведеного дослідження полягає в тому, що викладені теоретичні положення дозволяють сформувати обґрунтовані теоретико-методичні підходи до відтворення людського капіталу сільських територій.

Основні наукові результати, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження набули практичного застосування у роботі, центральних органів державної влади України та окремих об'єднаних територіальних громад, зокрема: Департаментом агропромислового розвитку Київської області врахованого заходи щодо посилення консультаційної підтримки сільського населення при підготовці стратегічних документів, проєктів та програм розвитку сільських територій та їх людського капіталу (довідка № 02-01.1/1488); Узинською ОТГ при розробці заходів щодо планування розвитку сільських територій на основі розробки «Паспорту комплексного розвитку

підприємницького середовища в напрямі використання людського капіталу» прийнято до практичного використання (довідка № 3321); Фурсівською ОТГ використано пропозиції при обґрунтуванні напрямів використання людського капіталу із підприємницько-орієнтованим розвитком сільських територій враховано при розробці Стратегії розвитку (довідка № 1496/02-21); основні теоретико-методичні розробки та результати дисертаційної роботи враховані Білоцерківським національним аграрним університетом та застосовуються під час викладання таких дисциплін: «Капітал підприємства», «Економіка праці та соціально-трудові відносини», «Економіка підприємства», «Стратегія сталого розвитку», «Менеджмент персоналу», «Соціальна відповідальність підприємства», а також під час написання кваліфікаційних робіт магістрів (акт №01-12/957).

6. Повнота викладення положень дисертації у опублікованих працях.

За темою дисертаційної роботи опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 31,06 друк. арк. (10,81 друк. арк. належить автору), в тому числі: 1 колективна монографія (загальним обсягом 19,79 друк. арк., автору належить 2,72 друк. арк.), 9 статей у наукових фахових виданнях (загальним обсягом 8,16 друк. арк., автору належить 6,38 друк. арк.), 1 стаття в іноземному виданні включеному до міжнародної наукометричної бази Scopus (загальним обсягом 0,99 друк. арк., автору належить 0,12 друк. арк.), 2 статті у виданнях іноземних держав (загальним обсягом 1,66 друк. арк., автору належить 1,13 друк. арк.) та 3-х тезах конференцій (загальним обсягом 0,46 друк. арк., автору належить 0,46 друк. арк.) .

7. Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи.

1. Позитивно оцінюючи пропозицію автора щодо Проекту комплексного розвитку підприємницького середовища ОТГ, вважаємо, що варто обґрунтувати його елементи в контексті уникнення дублювання діючих програм підтримки аграрного сектору економіки та сільського підприємництва, на рівні регіону та територіальної громади.

2. Автором запропоновано заходи детінізації діяльності малих суб'єктів агробізнесу та зайнятості сільського населення у неформальному секторі економіки, разом з тим не визначено джерела їх фінансування.

3. В другому розділі акцентовано увагу на тому, що одним із чинників зниження чисельності працездатного населення в сільських населених пунктах є зовнішня міграція. Разом з тим сільськогосподарські підприємства відчувають дефіцит трудових ресурсів, при конкурентному рівні заробітної плати. Тому доцільно було б більш глибоко дослідити причини та запропонувати напрями зниження зовнішньої міграції працездатного сільського населення.

4. Дисертантка в другому розділі наголошує, що на зниження чисельності сільського населення, суттєвий вплив має її природне зменшення за рахунок перевищення смертності над народжуваністю. Вирішити проблему автор пропонує шляхом розвитку сільської медицини. Поряд з тим необхідно було б більш детально вивчити морально-психологічні чинники формування багатодітних сімей (3 і більше дітей) в сільській місцевості та запропонувати напрями їх підтримки.

5. Автором виявлено актуальну для багатьох об'єднаних територіальних громад проблему легалізації діяльності фріланстерів для вирішення якої запропоновано застосування пільгового оподаткування та добровільного пенсійного страхування. Проте, не досліджено ставлення сільських підприємців (фрілансерів) до подібних пропозицій.

6. Як свідчать результати досліджень науковців, в нинішніх умовах прояву пандемії COVID-19 відбувається процес зворотньої міграції працездатного населення з міст до сільських поселень. Тому автору необхідно було б більш детально дослідити наслідки цих процесів та розглянути потенційні джерела доходів таких домогосподарств.

7. Майже через рік після впровадження карантину, однією з особливостей якого став перехід значної частини населення (за деякими підрахунками, до 35%) на віддалену роботу, в Україні законодавчо унормували цю сферу виробничої діяльності. Зокрема, розділивши поняття дистанційної і надомної роботи, затвердивши норми та особливості правовідносин «віддалених» працівників із роботодавцем. В зв'язку з цим автору необхідно було б вивчити перспективи дистанційної занятості у відтворенні людського капіталу сільських територій.

Слід зазначити, що наведені зауваження не знижують наукової та практичної значущості дисертаційного дослідження Утеченко Дар'ї Миколаївни та не впливають на позитивну оцінку роботи.

8. Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація відповідає встановленим вимогам, що ставляться до кандидатських дисертацій, є самостійно виконаним науковим дослідженням

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Наукові положення, висновки і пропозиції щодо відтворення людського капіталу сільських територій сформульовані й обґрунтовані автором особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті положення, які є особистими розробками здобувача.

9. Загальний висновок. Дисертація Утеченко Д.М. на тему: «Відтворення людського капіталу сільських територій», виконана на актуальну тему, є завершеним науковим дослідженням, відзначається науковою новизною і практичною цінністю. Обґрунтованість основних наукових положень, висновків і пропозицій узгоджується із темою дисертації. Дисертація є завершеною, цілісною, самостійно виконаною кваліфікаційною науковою працею, яка має теоретико-методичне та практичне значення для розробки заходів щодо відтворення людського капіталу сільських територій. Опубліковані наукові праці відповідають змісту дисертації та у повній мірі характеризують науковий доробок автора. Виявлені зауваження та пропозиції не знижують загального високого рівня дисертаційного дослідження.

Отже, враховуючи актуальність теми, наукову новизну, теоретичне обґрунтування, вихідні положення, практичне значення, а також одержані

результати дисертаційного дослідження, можна зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження Утеченко Дар'ї Миколаївни на тему: «Відтворення людського капіталу сільських територій», відповідає чинним вимогам, які висуваються до кандидатських дисертацій (пп. 9–12 Постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами Постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 979)), а її автор, Утеченко Дар'я Миколаївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 – «Економіка».

Опонент

доктор економічних наук,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування і міжнародної економіки
Миколаївського національного
аграрного університету І.В. Гончаренко

Підпис Гончаренко І. В. засвідчую: Л.В. Машкіна
начальник відділу кадрів
Миколаївського національного
аграрного університету

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ *
ВІДДІЛ КАДРІВ
00497213